

Vizsgálódások Jacobus Piso és a bécsi Ausonius-kiadás körül

A Jagelló-kori humanizmushoz köthető első nyomtatásban megjelent munka Decimus Magnus Ausonius *Hajnali imádságának* Jacobus Piso ajánló verseivel ellátott bécsi kiadása, amely 1502. március 3-i keltezéssel jelent meg a Winterburger-nyomdában.¹

A 4. századi költő és szónok-tanár verses imádsága az *Ephemeris* című, egy nap teendőinek leírását tartalmazó versciklus harmadik része. A vizsgált kiadásban a vers szövege az Ausonius-filológiában Z szíglával jelölt kódexcsaládot és az annak nyomán keletkezett nyomtatott kiadásokat követi abban, hogy hiányzik belőle kilenc sor (8–16). Címében ugyanakkor egyaránt eltér a kéziratos és nyomtatott szövegektől. Ezek ugyanis a *Precatio matutina* címet tartalmazzák, Pisonál viszont az *Oratio matutina* cím található. Ebben igen hasonlít az a 8–16. sort is tartalmazó, de Piso korábban kiadásra még nem használt kódexekhez: a V kódex (Vossianus Lat. 111., Leiden) családjához. Ezekben a kéziratokban az *Oratio*, a Δ (Cambridge, Kk. v. 34.) kódexben egyenesen az *Oratio matutina* cím áll. Adódik a kérdés: honnan a teljes szöveg címe, ha nem állt rendelkezésre ilyen című teljes szöveg? A válasz keresése során érdemes áttekinteni a korábbi nyomtatott kiadásokat, az imádságok címének hagyományát a nyomtatott kiadásokban, s nem tekinthetünk el Piso ajánló verseinek vizsgálatától sem. Mindezen vizsgálódások pedig legalábbis határozottabban körvonalazzák Piso szerepét a *Hajnali imádság* kiadásában.

Piso számára a *Hajnali imádság* javarészt gyűjteményes vagy összkiadásnak szánt Ausonius-kiadásokból volt elérhető. Egyetlen korábbi kiadást ismerünk, amely Ausonius-tól csak ezt a verset tartalmazza, ez Lipcsében, a Thanner-nyomdában jelent meg 1500-ban, *Precatio matutina ad omnipotentem deum* címmel. Mind a bécsi, mind a lipcsei kiadás nagyobb sorközzel van szedve, mint az összkiadásokban. Ennek az lehet az oka, hogy mindkettő csak ez egy verset tartalmazza, illetve az a célja, hogy a kiadás alkalmas legyen sorközi jegyzetek készítésére. A lipcsei kiadás fraktúr betűket használ, míg a bécsi kiadás, akárcsak a korábbi Ausonius-kiadások, antikvában van nyomtatva. Ez az eltérés azonban magyarázható a lipcsei Thanner-nyomda betűkészletével. A szedéstükör és a betűtípus tehát nem perdöntő.

Határozottabb választ eredményez, ha összevetjük a szövegváltozatokat.² Az alábbi táblázat a Piso számára elvileg elérhető nyomtatott kiadások változatait tartalmazza. Készítésekor nem vettem figyelembe a szedés miatt egybe- vagy különcsúsított szavakat, mivel ezekben az egyes kiadások nem követik egymást. A bécsi kiadásban egy helyen találunk sajtóhibát: a 26. sorban „adopertum” helyett „adopertum” olvasható.

Sor	Prete	E	Med.	Ven.2	Ven.3	Ug.	Lip.	Piso
36	letifer	letifer	loetifer	loetifer	loetifer	loetifer	letifer	loetifer
45	libamina	labamina	labamina	labamina	libamina	libamina	libamina	libamina
57	patiturque	patiturque	patiturque	patiturque	patiturque	patitur quae	patiturque	patiturque
58	da	da	dat	dat	dat	dat	da	da
71	pace	pace	parce	parce	pace	pace	pace	pace

¹ AUSONII Peonii poetae preclarissimi *Oratio matutina ad omnipotentem Deum heroico carmine deducta feliciter incipit* [szerecsésen kezdetét veszi Ausonius, a kitűnő paióniai költő hősi versekben alkotott *Hajnali imádsága*], Bécs, [Winterburger], 1502. március 3.

² A Piso számára elvileg elérhető nyomtatott kiadások szígláiban Prete kiadását követem: Decimi Magni AUSONII Burdigalensis *Opuscula*, ed. Sextus PRETE, Lipsiae, Teubner, 1978, lxxiv–lxxv. Prete kiadása nem veszi figyelembe az 1500-as lipcsei kiadást, a továbbiakban ezt a Lip. szíglával jelöltem: Lipsiae, Thanner, 1500, elérhető például itt: <http://dfg-viewer.de/show/?set%5Bmets%5D=http%3A%2F%2Fdaten.digitale-sammlungen.de%2F~db%2Fmets%2Fbsb00041137_mets.xml> [2012. 10. 17.] (Bayerische Staatsbibliothek, Inc. c. a. 4° 1752 c. A Prete által feldolgozott kiadásokat az Österreichische Nationalbibliothekben néztem át. Ottani jelzeteik a következők: E.: Ink. 3. F. 42; Med.: Ink. 17. F. 13; Ven.²: Ink. 7. E. 28; Ven.³: Ink. 11. E. 3; Ug.: Ink. 6. G. 19. A Pisonához köthető kiadást a továbbiakban a Piso rövidítéssel jelölöm, jelzete az ÖNB-ben 68. F 34. (2).

71	fruar	fruar	fruar	fruar	fruar	fruat	fruar	fruar
74	occultis	occultus	occultis	occultis	ocultis	occultis	occultis	occultis
77	saeuum	saeuo	saeuo	saeuo	saeuo	saeuo	queso	saeuo

A táblázatban láthatók alapján Piso forrásai közül több eltérés miatt kizárható a velencei editio princeps (E), a milánói (Med.) és a második velencei (Ven.2) kiadás, vagyis azok a kiadások, amelyek a 45. sorban a „labamina” változatot tartalmazzák. Az E kiadás a 74. sor „occultus” a Med. és Ven.2 kiadás a 71. sor „parce” változata miatt is kizárható. Két eltérés miatt kizárható a pármái kiadás (Ug.), amely az 57. sorban a „patitur quae”, a 71. sorban a „fruat” változatot tartalmazza. Ugyancsak kizárható a lipcei kiadás (Lip.), a 77. sorban egyedül ott található „quaeso” változat miatt.

A bécsi kiadáshoz a legközelebb a harmadik velencei kiadás (Ven.3) szövege áll, mindössze két eltéréssel. Az egyik, a 74. sorban található „ocultis” könnyen javítható sajtóhiba. A másik az 58. sor eltérése, ott a velencei kiadás „dat”, a bécsi (akárcsak E) a „da” változatot adja. Mivel a „da” felszólítás a *Hajnali imádság*ban többször szerepel sor elején (31, 43. „da, pater”; 49. „da, genitor”), lehetséges, hogy a mechanikus ismétlés miatt változott meg a bécsi kiadásban. Lehetséges azonban az is, hogy az imádság személyes karaktere miatt került az egyes szám harmadik személy helyett az egyes szám második személyű felszólítás ebbe a sorba is.

A legközelebbi szöveg, a valószínű minta tehát a harmadik velencei kiadás *Precatio matutinája*.³ Ennek ismeretében is megmarad a probléma: mi okozta a cím megváltoztatását?

Szent Ágoston 149. levelében fejti ki, hogy a *precatio* és az *oratio* általában véve szinonimák, s csak a szentmisén belül ad a két szónak speciális, egymástól külön jelentést.⁴ Egy meglehetősen kezdetleges eljárást választva, a *Gesamtkatalog der Wiegendrucke* adatbázisában rákerestem arra, hogy a verses imádságok az egyes nyomtatott kiadásokban mikor jelennek meg az „oratio ad...”, s mikor a „precatio ad...” címmegjelölés.⁵ Az előbbire 15 adatot találtam, ebből 6 vers.⁶ Az utóbbira, a valakihez intézett *precatióra* azonban mindössze egy példa akadt, a lipcei kiadásé. A keresés felületessége kétségtelen, hiszen nem veszi számba például azt, hogy az Ausonius-összkiadásokban is szerepel a *Hajnali imádság* a „precatio ad...” címmegjelöléssel, és a feldolgozás mélysége az egyes adatok esetén az adatbázisban változó. Mindazonáltal ez alapján legalábbis nem zárhatunk ki egy olyan feltételezést, amely szerint a szöveg kiadása során a cím e hagyomány alapján változott meg.

Vajon milyen mértékben vett részt a kiadás címében koszorús költőként hirdetett Piso a kiadás gondozásában? Az ajánló versek írása mellett valószínűleg az ő feladata volt a szöveg gondozása, valamint a nyomtatás felügyelete, olyasféle munka, mint amelyet Augustinus Moravus kért Celtistől 1500. január 29-ei levelében.⁷ A szöveggondozás során születhetett az *Oratio* cím, amely alighanem véletlenül esik egybe a V kódex családjának címváltozatával. Ennek során került a vers elé a „Ihesus Maria” fohász, amely a kiadott szöveg imádságkarakterét hangsúlyozza – itt azonban érdemes megemlíteni, hogy ez a kiegészítés a dominánsan egyházi célra dolgozó Winterburger-nyomda érdekeit is szolgálta.⁸ Végül pedig mint frissen koszorúzott

³ *Incipit precatio matutina ad omnipotentem deum* = AUSONII Peonii poetae disertissimi *Epigrammata*, Venetiis, Tacuinus, 1496, 30a–31a.

⁴ Aug. epist. 149, 15–16. (A klasszikus szerzők műveinek rövidítésében itt és a következőkben is a *Thesaurus Linguae Latinae* rövidítéseit követem.)

⁵ E célból a <<http://www.gesamtkatalogderwiegendrucke.de/>> [2016. 02. 25., a továbbiakban GW] mellett kerestem a *Verzeichnis der im deutschen Sprachbereich erschienenen Drucke des 16. Jahrhunderts* <<https://www.bsb-muenchen.de/literatursuche/spezialbestaende/alte-und-seltene-drucke/16-jahrhundert-16/>>, [2016. 02. 25.] adatbázisában, ott azonban az 1502-es bécsi *Oratio*-kiadásán kívül nem találtam adatot.

⁶ GW 0301210N, 0383020N, 03907, 04070, 05795, 08333, M13429, M13012, M15111, M2037816, 7904, M35864.

⁷ „Tu modo curato, ut interdum impressoribus adsis, ne aliqua vel immutent vel falso invertant.” (Te csak viselj gondot arra, hogy eközben légy a nyomdászok mellett, nehogy valamit megváltoztassanak, vagy hamisra fordítsanak.) *Der Briefwechsel des Konrad Celtis*, hrsg. Hans RUPPRICH, München, Beck, 1934, 386.

⁸ Christian GASTGEBER, *Der Wiener Druck an der Wende vom 15. zum 16. Jahrhundert: Spiegelbild des Wiener Humanismus*, előadás a *Vadian und die Universität Wien am Anfang des 16. Jahrhunderts* című konferencián, 2014. november 11-én.

költő⁹ ajánló versekkel látta el a kiadványt – ideje ezekre rátérni, megvizsgálni, hogy miként járulnak hozzá a kiadott szöveg értelmezéséhez:

Iacobus Piso Transsilvanus, poeta laureatus

Az erdélyi Jacobus Piso, koszorús költő

Lectori salutem.

Üdv az Olvasónak

Mente deum pura placidisque requirito verbis.
Sermo dei donum, mens rationis opus.
Caetera praestat homo facunda animantia lingua.
Verbane secreti reris habere nihil?
Falleris: est verbo spatiosi machina mundi
facta: poli, tellus, ignis et aer, aqua.
Adde quod in verbo nostrae stant tempora vitae,
ex uno trini quod volat ore dei.
Simplicior res nulla deo: mirabere nuncquid,
si velit integra simplicitate coli?¹⁰

Tiszta elmével és kegyes szavakkal keresd Istent.
A beszéd Isten ajándéka, az elme az értelem műve.
Az ember felülmúlja a többi lelkes lényt ékes nyelvével.
Úgy véled, nincs a szavakban semmi titok?
Tévedsz: benne van a szóban a téres világ alkotmánya:
a pólusok, a föld, a tűz, a levegő és a víz.
Add hozzá, hogy életidőnket az az ige határozza meg,
amely a háromságos egy Isten ajkáról száll.
Nincs Istennél egyszerűbb: vajon csodálad-e,
ha azt akarja, hogy sértetlen egyszerűségben imádják?

Az első ajánló vers harmadik sorának utalása Quintilianus *Szónoklattanának* ama részéhez vezet, amelyben a császárkori szónok-tanár az értelemnél is fontosabbnak tartja a szó, a műves beszéd adományát – azt az isteni adományt, amely egyedül emeli ki az embert a többi élőlény közül. A *Hajnali imádság* (bárha hősi versekbe szedett) beszéd, *oratio* jellegének kiemelése olyan értelmezés, amely a fentiek mellett megint csak az *Oratio* címadást indokolja.

A második vers talányos kétsoros, *distichon*:

Non est in nostro Semeleia fabula versu.
Est sacra tardipedi mensa negata deo.¹¹

Nincs versemben Semelé fiának meséje.
A szent asztal tiltott a lassú lábú istenség számára.

Miért kerül egybe Szemelé és a sánta isten, vagyis Héphasztosz/Vulcanus mitológiai figurája ebben a disztichonban, s mi az allegorikus jelentése ennek a kétsorosnak? Nehéz kitalálni. A mitológiai figurák jelentésének típusai Piso korában nagyjából általánossá váltak: a természeti, a történelmi és a morális jelentés olykor összefüggő fajtáira oszlanak.¹² Ha a közös jegyet keressük a két mitológiai figuráról szóló költői hagyományban, talán a tűzben találjuk meg. Szemelé, Dionüszosz anyja abban leli halálát, hogy meggondolatlan kérésére Zeusz úgy egyesül vele, ahogy Hérával, s a belécsapó villámtól ég szét. Héphasztosz mint kovácsisten figurája szintén a tűzhez kapcsolódik. De mit jelenthet a tűz? Az Ausonius-vers ismeretében csupán találgatni tudunk, amely a lélek megtisztulását kéri a vele született bűnöktől avégett, hogy elkerülje a halál utáni pokoltüzet. A mitológiai alakok morális értelemben képviselhetik a tüzet, mint a testhez kötődő indulatokat. Lehetséges ugyanakkor, hogy az égő áldozat hiányáról van szó. A disztichon talán Hildebertus Lavardinus szentostyáról szóló verse e sorainak parafrázisa:

⁹ Költővé koronázásáról lásd: JANKOVITS László, *Jacobus Piso életpályájának első szakasza: 1496–1503 = Classica, mediaevalia, neolatina: Acta conventus diebus undecimo et duodecimo mensis Maii anno MMIV Debrecini habitii*, edd. Ladislaus HAVAS, Emericus TEGYEY, Debrecini, Societas Neolatina Hungarica Sectio Debreceniensis, 2006, 65.

¹⁰ 1 mente pura] Cic. Mil. 61; Aug. vera relig. 8 | placidis verbis] Ov. fast. 1, 227–228. | requirito verbis] Rufin. sent. Sext. 160 || 2 dei donum] Vulg. Ioh. 4, 10 | rationis opus] Manil. 1, 3 || 3 cf. Quint. inst. 2, 16, 12–17 | facunda lingua] Hor. carm. 4, 1, 35–36; Auson. 294, 4 | cetera praestat homo animantia] cf. Cic. fin. 2, 110 || 5 machina mundi] Lucr. 5, 96 || 7 stant tempora vitae] cf. Vulg. Dan. 7, 12 || 8 trini Dei] cf. Ven. Fort. carm. 7, 12, 34. | volat ore] cf. Iuv. 10, 232 || 10 integra simplicitate coli] cf. Iord. Rom. 55 | simplicitate coli] cf. Ps. Apul. Ascl. 14.

¹¹ 1 Semeleia] cf. Ov. met. 5, 329, cf. 3, 253 sqq. || 2 tardipedi deo] Catull. 36, 6 | mensa negata] Ov. rem. 228.

¹² Jean SEZNEC, *The Survival of the Pagan Gods: The Mythological Tradition and Its Place in Renaissance Humanism and Art*, New York, Bollingen, 1953.

Perfectos valdeque malos nil vota suorum,
nil impensa precum, nil holocausta iuvant.
Nam nec iustus eget, nec pessimus ista meretur:
in medio est, veniam cui sacra mensa parat.¹³

A *mensa sacra* krisztianizált antik hagyományának jelenléte arra utal, hogy olyan oltárról van szó, amelyen csak tömjént égettek, s olyan áldozati ajándékokat helyeztek el, amelyeket nem égettek el.¹⁴ Mindenesetre ahhoz, hogy ezt a kimódoltan talányos kétsorost megértsük, érdemes alaposan megnézni mind Szemelé, mind Héphaisztosz szerepét a 15. század végéig tartó allegorézis hagyományában.

Az eddigieket összefoglalva: a betűtípus, a szedésminta és a szövegváltozatok alapján Piso kiadása az 1496-os velencei Ausonius-kiadáshoz áll a legközelebb. A Celtis-kör és a Winterburger-nyomda céljai összehangolásának köszönhető, hogy egyszerre imádságos (erre utal a kezdő „Ihesus Maria” fohász) és oktatási (erre utal a szedéstükör) célnak megfelelően lett kialakítva. Elképzelhető, hogy Piso a hasonló, korábbi nyomtatott imádságok hagyománya szerint, valamint a beszéd fontossága jegyében alakította a címet *precatió*ból *oratió*vá. Lehet, hogy ebben tévedünk, a kérdés tisztázása további kutatásokat igényel. Az azonban a kutatás jelen állásában is valószínű, hogy Pisót a szöveg gondozójának, az első magyarországi humanista szövegkiadóknak érdemes tartanunk.

¹³ HILDEBERTUS, *Versus cuius supra quare dominicum corpus in tres partes frangatur* = Uő, *Carmina minora*, ed. A. Brian SCOTT, Lipsiae, Teubner, 1969, n. 45, ll. 7–10.

¹⁴ A. A. BARB, *Mensa Sacra: The Round Table and the Holy Grail*, *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes*, 19(1/2), (Jan.–Jun., 1956), 40–67.